

*Яроменко В.І., методистка НМЛ громадянської,
історичної та мистецької освіти
кафедри методики викладання і змісту освіти
Бокій І.М., методистка НМЛ громадянської,
історичної та мистецької освіти
кафедри методики викладання і змісту освіти*

Методичні рекомендації щодо викладання предметів громадянської та історичної галузі у 2021/2022 навчальному році

У 2020/2021 навчальному році чинними є наступні навчальні програми з історії:

- Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти «Історія України. 5–9 та 10-11 класи» (наказ Міністерства освіти і науки України від 21.02.2019 № 236).

- Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти «Всесвітня історія. Історія України (інтегрований курс). 6 клас» (наказ Міністерства освіти і науки України від 21.02.2019 № 236).

- Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти «Всесвітня історія. 7–9 класи» (наказ МОН від 07.06.2017 № 804).

- Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти «Всесвітня історія. 10–11 класи» (рівень стандарту, профільний рівень) (наказ Міністерства освіти і науки України від 23.11.2017 № 1407).

Навчальні програми для 5-9 класів розміщено на сайті МОН за покликаннями <https://goo.gl/GDh9gC>, для 10-11 класів – за покликанням <https://goo.gl/fwh2BR>

Для учнів 10 – 11 класів Міністерством рекомендовано для вивчення інтегрований курс «Історія: Україна і світ», а також 2 окремі курси “Історія України” та “Всесвітня історія”.

Звертаємо увагу, що вивчення навчальних предметів «Історія України» і «Всесвітня історія» може відбуватися паралельно або послідовно. Для підвищення ефективності навчання, програма пропонує синхронізувати вивчення історії України та всесвітньої історії, зокрема у 7-11 класах.

У системі шкільної історичної освіти у 5 класі традиційно викладається пропедевтичний курс історії. Його зміст спрямовано на досягнення загальної мети шкільної історичної освіти: формування в учнів самоідентичності та почуття власної гідності на основі осмислення соціального й морального досвіду минулих поколінь, розуміння історії і культури України в контексті загального історичного процесу.

Зміст програми *інтегрованого курсу для 6 класу* побудовано на основі цивілізаційного підходу до розуміння історії стародавнього світу, що уможливорює

інтегрувати навчальний матеріал навколо поняття європейської цивілізації, формування якої розгорталося й на теренах України.

У 2021/2022 навчальному році у 7 класі вчителі здійснюватимуть загальнонауковий підхід до історії Середньовіччя як епохи, що закладає основи сучасної цивілізації, ознайомлення учнів із достовірними фактами та їх інтерпретацією з метою формування цілісного наукового світогляду. Має бути продовжена системна робота із формування в учнівської молоді критичного мислення, розуміння впливу історії на подальші події та сучасність; виховання патріотизму, любові до України та поваги до історії, культури, традицій її сусідів, сприйняття базових людських цінностей.

Викладання у 8 класі передбачає вивчення ранньо модерної історії України та всесвітньої історії від кінця XV до кінця XVIII століть. У викладанні вказаного курсу важливо підготувати учнів до сприйняття різних поглядів на історичні факти, додати розуміння відмінності між фактом та його тлумаченням, продовжити роботу над формуванням умінь аналізувати історичні джерела, висловлювати власні судження. Вчителю важливо допомогти учням співвідносити явища та тенденції історії європейських країн, світу загалом та України; сформувати цілісне уявлення про новий час шляхом синхронізації подій історії України та всесвітньої історії.

Вивчення історії у 8 класі буде здійснюватись за новими підручниками. Запропонований авторський текст підручників визначає методологію і систему викладення навчального історичного матеріалу, а учні мають використовувати його як джерело нових знань і як засіб осмислення, систематизації й закріплення історичних знань, що здобуті з інших джерел, зокрема включених до нього документів, ілюстрацій тощо. Також необхідно використовувати в роботі письмові та візуальні джерела.

З метою набуття учнями історичної та інших компетентностей, відповідно до державних вимог до освітньої підготовки учнів, окремою структурною складовою програми є практичні заняття. Порядок проведення практичних занять та оцінювання їхніх результатів залишається в компетенції вчителя.

Звертаємо увагу, що навчальні програми з історії передбачають реалізацію змістових та міжпредметних змістових ліній. Навчання по змістовим лініям має реалізовуватися через актуалізацію знанневих, діяльнісних і оцінно-ціннісних компонентів, творчу роботу при міжпредметній інтеграції, поза навчальну роботу. Обов'язковою складовою кожного розділу є практичні роботи. Завдання для практичних і творчих робіт не обмежують право вчителя на вибір чи залучення інших джерел і пізнавальних завдань тощо.

У 2021/2022 навчальному році учні 10-11 класів продовжать вивчати курси «Історія України» та «Всесвітня історія». Частина старшокласників продовжить

навчатися за програмою інтегрованого курсу «Історія: Україна і світ», який запроваджено в навчальний процес у 2018 році.

Як і в попередні роки, у старших класах вивчення історії спрямоване на формування вміння інтерпретувати історію України як частину світового політичного, економічного, соціального та культурного простору, пояснювати й аналізувати взаємодію української та світової історії, навчити старшокласників виокремлювати й аналізувати виклики, які поставали й постають перед державами, народами, суспільством упродовж ХХ і на початку ХХІ століть. У цілому курси спрямовано на реалізацію засад компетентнісно орієнтованого навчання історії, зокрема розвиток та удосконалення критичного й творчого мислення.

Під час викладання історії в старших класах важливо підпорядковувати навчальні завдання актуалізації змістових ліній, які формують ціннісні та світоглядні орієнтації учнівства, як-то інформаційне середовище, екологічна безпека та сталий розвиток, громадянська відповідальність, підприємливість та фінансова грамотність, здоров'я та безпека, цінності й моральність, культурна самосвідомість.

Принципово важливо не тільки включати історію України у світовий, насамперед європейський історичний та політичний контекст, але й показувати, як Україна цей контекст творила і творить. Важливо зорієнтувати старшокласників на результативну діяльність, зокрема дослідницько-пошукову і творчу роботу.

У 10–11-х класах навчальна програма з історії України та всесвітньої історії рекомендує проведення практичних занять, виконання навчальних проєктів, написання есе. В інтегрованому курсі «Історія: Україна і світ» виконання учнями/ученицями вказаних видів робіт є обов'язковим компонентом навчально-пізнавальної діяльності на уроці.

У програмі курсу до кожної теми подано орієнтовну тематику практичних занять, навчальних проєктів і/або есе. Вони мають на меті спонукати учнів/учениць до занять історичною біографістикою, створення портретів історичних особистостей, підтримувати інтерес до родинних історій, формувати вміння шукати інформацію і працювати в групах. Проєкти й есе можуть виконуватися за вибором як учителя, так і учнів/учениць, як у класі, так і вдома, але з обговоренням результатів на уроці.

Учитель може самостійно планувати навчальну роботу, вибудувати власний алгоритм роботи з учнями, зокрема акцентувати роботу на певних навчальних цілях, змістових елементах, розширювати коло історичних діячів, змінювати послідовність вивчення матеріалу в межах розділів, додавати матеріал з історії рідного краю, доповнювати тематику практичних занять, творчих робіт тощо. Для практичного заняття, проєкту, есе учитель може обрати іншу тему, розробити

пізнавальні завдання, що ґрунтуються на самостійно підбраній джерельній базі. Пропоновані учням завдання мають бути аналітичними, зорієнтованими на очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності, сприяти освоєнню учнями ключових компетентностей, формуванню розуміння зв'язку між минулим і сучасністю.

У програмі інтегрованого курсу немає розподілу навчальних годин за розділами. У межах загальної річної кількості годин учитель самостійно визначає час для роботи над кожним розділом програми, дбаючи при тому про досягнення повноти завдань, що визначені як очікувані результати учіння. Слід урахувати, що програма курсу спрямована на те, аби учні могли досягати навчальних цілей на основі опрацювання менших обсягів інформації (за рахунок внутрішньої й зовнішньої інтеграції). Плануючи курс, доцільно виділити навчальний час (у межах уроку, окремими уроками) на вивчення історії рідного краю.

З історії не передбачено обов'язкових письмових узагальнювальних чи контрольних робіт. Формати (усні, письмові, електронні, комбіновані) завдань для уроків узагальнення та/або тематичного контролю учителі обирають на власний розсуд. Оцінювання досягнень навчальної діяльності здобувачів освіти на уроці узагальнення відбувається на розсуд педагогічних працівників. На уроці тематичного контролю оцінюються результати виконання завдань усіх присутніх учнів. Виставлені бали за такі уроки допомагають визначити перебіг динаміки пізнавальної діяльності учнів та об'єктивно здійснювати тематичні, а згодом і семестрові оцінювання. При виставленні тематичної оцінки враховуються всі види навчальної діяльності, що підлягали оцінюванню протягом вивчення теми.

Компетентісно орієнтована концепція навчання покликана змістити наголоси у співвідношенні навчання й учіння. Зокрема, для учнів/учениць процес засвоєння і запам'ятовування знань має поступитися місцем діяльнісному пізнанню і завершуватися (у закладі загальної середньої освіти) не стільки обсягом здобутих, завчених знань, скільки сформованими уміннями, навичками, досвідом, ставленням.

Підручники, навчальні й методичні посібники (у тому числі електронні), робочі зошити з друкованою основою, зошити для контролю та/або корекції навчальних досягнень, атласи, контурні й настінні карти, інші дидактичні та наочно-навчальні посібники, якими користуються в навчальному процесі, повинні мати гриф Міністерства освіти і науки України.

Пам'ятні дати та ювілеї 2022 року:

350 років з дня народження Пилипа Орлика, українського державного, військового, політичного діяча;

300 років з дня народження Григорія Савича Сковороди, видатного українського філософа-містика, богослова, поета, педагога;

150 років від дня народження Соломії Крушельницької, видатної української оперної співачки та педагога;

130 років з дня народження Йосипа Сліпого, предстоятеля Української греко-католицької церкви, архієпископа;

115 років з дня народження Петра Григоренка, генерал-майора, правозахисника, члена Української Гельсінської групи;

115 років з дня народження Миколи Лівіцького, Президента УНР в екзилі.

950 років з часу прийняття «Правди Ярославичів» - збірника руських законів;

925 років з часу Любецького з'їзду давньоруських князів;

750 років з часу проголошення князем Левом Даниловичем м. Львова столицею Галицько-Волинського князівства;

450 років з часу заснування реєстрового козацтва;

370 років з часу перемоги Війська Запорізького під Батогом;

300 років з часу утворення в Глухові Першої Малоросійської колегії;

100 років з часу заснування Лесем Курбасом театру «Березіль».

Для належної організації навчання історії та відзначення віхових подій учителі/вчительки можуть скористатися офіційними Інтернет-сторінками державних установ, громадських організацій та інституцій. Це зокрема:

Український інститут національної пам'яті <https://uinp.gov.ua> ;

Інститут історії України НАН України <http://history.org.ua>;

Громадський проєкт «ЛІКБЕЗ. Історичний фронт» <http://likbez.org.ua>;

Історична правда <https://istpravda.com.ua>;

Україна Incognita <http://incognita.day.kyiv.ua>;

Електронний архів українського визвольного руху <http://avr.org.ua>

У 2021/2022 навчальному році в закладах загальної середньої освіти у 10 класах продовжується вивчення інтегрованого курсу «**Громадянська освіта**». Програма зазначеного курсу розміщена на сайті МОН України за покликанням <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>

Метою викладання курсу є формування громадянської компетентності учнів/учениць, усвідомлення ними цінності і важливості у житті людини таких дефініцій як *людина, особа, громадянин, права людини, верховенство права, інклюзія, громадянське суспільство, громада, громадянська участь, демократія, держава, відповідальність*.

Основними особливостями курсу громадянської освіти є те, що: це інтегрований курс, який охоплює філософські, аксіологічні, політичні, правові, економічні, культурологічні, соціально-психологічні знання; він спрямований на формування світогляду учнів/учениць старшої школи; його завдання

полягають як у наданні школярам певної суми знань, так і сприяння формуванню їхніх особистісних якостей та ціннісних орієнтацій, притаманних громадянину демократичного суспільства, формування вмінь громадянської активності та громадянської відповідальності.

Важливим є не стільки підсумкове оцінювання, а насамперед постійне оцінювання (формувальне, що дозволяє відслідковувати розвиток компетентностей учня/учениці у процесі навчання), яке сприяє покращенню якості освітнього процесу і дозволяє спланувати траєкторію досягнення навчальних цілей відповідно до потреб та поступу кожного учня/учениці. Необхідною умовою викладання курсу є високий рівень професійної етики вчителя громадянської освіти.

З метою якісного викладання громадянської освіти рекомендуємо скористатись онлайн-ресурсами, що надають широкі можливості як для вчителів громадянської освіти, так і для учнів:

- Всеукраїнської Асоціації викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба» <https://citizen.in.ua/about.php> ;
- Міжнародної освітньої онлайн-платформи «Живемо в демократії» <https://www.living-democracy.com.ua/> ;
- *Тулбокс для вчителів* (збірки інтерактивних вправ для розвитку громадянських компетентностей на різних предметах у рамках програми «Демократична школа» <https://www.schools-for-democracy.org/pro-programu>). Посилання на Тулбокс: <https://www.schools-for-democracy.org/onlain-resursy/toolbox>
- Порталу «Медіаосвіта та медіа грамотність» <http://www.medialiteracy.org.ua>

У 2021/2022 навчальному році викладання **правознавства** здійснюватиметься за навчальними програмами: «Основи правознавства. 9 клас» (наказ Міністерства освіти і науки України від 07.06.2017 № 804). Програму розміщено на офіційному вебсайті Міністерства за покликанням <https://goo.gl/GDh9gC>

«Правознавство (профільний рівень).10-11 класи» (наказ Міністерства освіти і науки України від 14.07.2016 № 826 і наказ Міністерства освіти і науки України від 23.10.2017 № 1407). Програму розміщено на офіційному вебсайті Міністерства за покликанням <https://goo.gl/fwh2BR>

Навчальні програми конкретизують зміст та вимоги до загальноосвітньої підготовки учнів/учениць із навчального предмета «Правознавство».

Правознавство є тим навчальним предметом, засобами якого забезпечується законодавче і практичне підґрунтя впровадження наскрізних змістових ліній, які інтегрують ключові і загальнопредметні компетентності. Саме засобами цієї

навчальної дисципліни формуються загальнолюдські цінності, як то верховенство права, демократія, права і свободи людини та інші.

У процесі вивчення правознавства особливу увагу варто приділити правам людини як наскрізному компоненту всіх навчальних дисциплін.

Показником рівня освіченості за курсом правознавства є правова предметна компетентність учнів. Правова компетентність – це сукупність набутих учнями правових знань, предметних умінь, сприйняття та розуміння важливості загальнолюдських цінностей, ставлень.

Курс «Основи правознавства» вивчається у 9 класі впродовж одного навчального року в обсязі 1 година на тиждень (35 годин). Зміст навчального предмета відповідає віковим особливостям учнів і сучасним освітнім викликам.

У типовій освітній програмі для вивчення профільного рівня предмета «Правоознавство» для 10-11 класів передбачено 3 години на тиждень (105 годин на рік).

Окремою структурною складовою програм є практичні заняття, які сприяють формуванню в учнівства вміння практичного застосування окремих положень законодавства. Кожне практичне заняття є тематичним і має певне змістове наповнення відповідно до контексту конкретної теми.

Під час проведення практичних занять варто використовувати дослідницькі методи роботи. Особливістю є те, що учитель не сам пропонує проблему, а визначає її спільно з учнями; також важливо колективно виробити критерії оцінювання роботи. Під час таких уроків діяльністю учителя є організація процесу та сприяння, допомога молоді під час розв'язання проблем.

У процесі навчання рекомендується здійснювати поточне та формувальне оцінювання навчальної діяльності учнів. Серед шляхів формувального оцінювання вчитель може організувати самооцінювання та взаємооцінювання учнями успішності роботи. Крім вище зазначених видів оцінювання вчитель застосовує підсумкове оцінювання (тематичне, семестрове та річне). Підсумкова оцінка за семестр виставляється з урахуванням результатів тематичного оцінювання.

Формування правових компетентностей, основи яких закладені в початковій школі, варто продовжувати здійснювати і в середній та старшій школі за рахунок запровадження у варіативну частину навчального плану курсів правового спрямування.

Такими курсами є: курс за вибором «Права дитини» (5 клас), «Права людини у вільній країні» (6 клас) (Схвалені для використання у загальноосвітніх навчальних закладах, лист Інституту модернізації змісту освіти Міністерства освіти і науки України від 02.07.2018 р. № 22.1/12-Г-473), «Живи за правилами» (7 клас), «Вчимося бути громадянами» (8 клас), «Ми – громадяни України» (9 клас), «Конституційне право України» (10 клас), «Основи демократії» (11 клас) та

інші курси (Схвалені для використання у загальноосвітніх навчальних закладах, Лист Міністерства освіти і науки України від 29.08.2016 № 1/11-11414).

Для учнів 10 (11) класів закладів загальної середньої освіти рекомендуємо курс за вибором «Міжнародне гуманітарне право», вивчення якого є вкрай актуальним в умовах війни. Програма зазначеного курсу рекомендована Міністерством освіти і науки України (лист від 02.07.2018 № 22.1/12-Г-470). Вивчення курсу сприятиме виробленню в учнів стійкої зацікавленості проблемами міжнародного гуманітарного права, формування вміння використовувати гуманістичні цінності як базові в повсякденному житті, так і в подальшій професійній діяльності; вести діалог, спілкуватися з носіями різних культур і цінностей; культуру ненасильницьких відносин, здатність аналізувати свої погляди тощо.